

Niewęgłowska, Maria

"L'utilisation de 'histoire par les orateurs attiques", Michel Nouhaud, Paris 1982 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 75/2, 305-308

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Michel Nouhaud, *L'utilisation de l'histoire par les orateurs attiques*, „Les Belles Lettres”, Paris 1982, s. 406.

Liczne informacje o przeszłości Attyki, zarówno najdawniejszej, z pogranicza czasów mitycznych jak i epok historycznych, znajdujące się w dziełach autorów ateńskich V i IV w. p.n.e. stanowią interesujący materiał pozwalający na badanie obrazu historii funkcjonującego w świadomości Ateńczyków tego okresu. Zwłaszcza materiał zebrany w mowach politycznych i sądowych stał się już w okresie przedwojennym przedmiotem studiów nad tymi zagadnieniami¹. Lata pięćdziesiąte przyniosły dwie bardzo istotne dla tych problemów prace Fuksa i Ruschenbuscha², zawierające analizy stosunku autorów przełomu V i IV w. oraz historyków i mówców czwartowiecznych do tradycji ustroju uformowanego przez Solona i Kleistenesa jak również do dawnych praw ateńskich. Obu autorów najbardziej interesowały sposoby przedstawiania i oceniania u schyłku V i IV w. mechanizmów reform ustrojowych VI w. p.n.e. oraz wykorzystanie ich w propagandzie politycznej. Równoległe były prowadzone badania nad historiografią ateńską IV w. p.n.e., zwłaszcza nad zachowanymi szczątkowo attydami³, które były próbami rekonstrukcji historii państwa ateńskiego od najdawniejszych czasów do okresu współczesnego ich autorom. W wyniku połączenia tych dwóch kierunków w badaniach tradycji ustroju dawnych Aten pojawiło się w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych wiele prac dyskutujących w różnym zakresie problem *patrios politeia* i *patrioi nomoi*⁴.

Książka Michel Nouhaud poświęcona jest sposobowi przedstawiania przeszłości przez mówców attyckich. Składa się z trzech części: I. „*Rhétorique et histoire*”; II. „*La déformation de l'histoire «ancienne» — guerres médiques et péloponnésienne à la paix de Philocrate*”; III. „*La déformation de l'histoire récente de la guerre du Péloponnèse*”. Jak widać już z zestawienia tytułów przedmiotem zainteresowania Nouhaud jest przede wszystkim sposób przedstawiania przez mówców historii Aten od wojen perskich. Tradycyjny przedmiot badań, czyli stosunek do ustroju archaicznego pojawia się bardzo wycinkowo, jedynie jako materiał ilustrujący teoretyczne rozważania na temat wykorzystywania pewnych elementów przeszłości w retoryce. Sprawia to, że tytuł książki obiecuje więcej niż możemy w niej znaleźć, porusza ona bowiem problematykę stosunku mówców do historii politycznej od początku V w. do połowy IV w. p.n.e. Takie ustawienie tematu przy-

¹ Na szczególną uwagę zasługuje praca K. Josta, *Das Beispiel und Vorbild der Vorfahren bei den attischen Rednern und Geschichtschreibern bis Demostenes*, Paderborn 1936.

² A. Fuks, *The Ancestral Constitution*, London 1953; F. Ruschenbusch, *Patrios politeia. Theseus, Drakon, Solon und Kleistenes in Publizistik und Geschichtsschreibung des 5. und 4. Jahrhunderts v.Chr.*, „Historia” t. VII, 1958, s. 398—424.

³ L. Pearson, *The Local Historians of Attica*, Philadelphia 1942; F. Jacoby, *Atthis. The Local Chronicles of Ancient Athens*, Oxford 1949.

⁴ S. A. Cechin, *Patrios politeis. Un tentativo propagandistico durante la guerra del Peloponneso*, Torino 1969; M. J. Finley, *The Ancestral Constitution. An Inaugural Lecture*, Cambridge 1971; P. Harding, *Atthis and Politeia*, „Historia” t. XXVI, 1977, s. 148—160.

pomina nieco sposób opracowania materiału przez Josta z tym, że uwzględniał on pisma historyków, interesujące Nouhaud marginalnie. Książka jest bardzo bliska w ujęciu dwóm artykułom Perlmana i Bradforda-Wellesa. Artykuł Perlmana⁵, pominięty w bibliografii (w związku z czym możemy przypuszczać, że nie był on znany Nouhaud) wychodząc od roli dzieła Tukidydesa będącego wzorcem dla autorów późniejszych analizuje znaczenie przykładów historycznych i mitologicznych w retoryce czwartowiecznej. Bradford-Welles przyjmując starożytną koncepcję, że retoryka jest „matką” historii, zastanawia się nad sposobem przedstawiania przeszłości Grecji w pismach Izokratesa⁶.

Jak już wspomniałam, obecność tematyki mitycznej i historii najdawniejszych okresów u mówców jest jedynie wspomniana przez Nouhaud. We wstępie zasygnalizowano znane z najwcześniejszych zabytków literackich zamiłowanie Greków do posługiwania się wątkami mitycznymi, licznie pojawiającymi się w mowach (autor na s. 14 zbiera materiał mogący służyć do badań recepcji pewnych wątków mitycznych, zwłaszcza u Izokratesa, w niektórych mowach Demostenesa i w Mowie Pogrzebowej Lizjasza nie robiąc z niego żadnego użytku), jak również przywoływanie obrazu historii „wieków ciemnych” i VI w. p.n.e. wraz z postaciami życia politycznego Aten od Solona do Kleistenesa. Za jedynie historyczny *passus* dotyczący VI w. Nouhaud uznaje fragment „Areopagitikos” Izokratesa (16—55). Przyczyn czerpania prawie wszystkich aluzji historycznych z V i IV w. należy doszukiwać się, zdaniem autora, w tym, iż prawdziwa historia dla mówców zaczyna się w 490 r. zorganizowanym oporem Hellady przeciwko Persom. Słuszność tego stwierdzenia nie podlega dyskusji jedynie dla historii politycznej. W momencie gdy zaczyna nas interesować stosunek do ustroju i wiążąca się z tym kwestia historii praw ateńskich podobna konstatacja jest dyskusyjna, zwłaszcza przy uzasadnieniu, że okres wcześniejszy nie interesował odbiorców, pod których adresem były kierowane wystąpienia mówców. W IV wieku następuje dość wyraźny wzrost zainteresowania odległą, archaiczną przeszłością, czego dowodem jest pojawienie się licznych attyd. Nie miejsce tu na dyskusje na temat attyd, ich charakteru i wartości jako źródła do poznania stanu świadomości historycznej czwartowiecznego społeczeństwa attyckiego⁷, nie sposób jednak całkowicie ignorować ich obecności w życiu intelektualnym Aten IV wieku, tak jak nie można pominąć milczeniem „Ustroju politycznego Aten” Arystotelesa.

Fragment książki zawierający analizę powoływania się na argumentację historyczną autorów V w. p.n.e. jest jedynym, w którym Nouhaud zestawia Herodota, Tukidydesa, komedię i mówców przełomu wieków (Antiphona, Andokidesa) konkludując, że w tym okresie można wyróżnić trzy kierunki zainteresowań przeszłością odpowiadające rodzajom literackim pism historyków, komediom i mowom. Zauważa słusznie, że dzieło Tukidydesa było zachętą dla mówców do posługiwania się historią, tak jak historia jako paradygmat (*paradigme historique*) została zapożyczona przez mówców z sofistyki. Przykładem tego może być zasygnalizowanie użycia mitów w „Etologii Heleny” i w „Busirisie” Izokratesa. I tu znów wyłania się kwestia mitu, która w zamierzeniach autora wykracza poza ramy interesującej go problematyki. W praktyce bagatelizowanie przeszłości mitycznej powoduje pojawienie się wielu niekonsekwencji w wykładzie Nouhaud (np. w zestawieniu piątowiecznych przykładów historycznych zabrakło tragedii). Jest zrozumiałe, że propagan-

⁵ S. Perlman, *The Historical Example, its Use and Importance as Political Propaganda in the Attic Orators, Studies in History by A. Fuks and I. Halpern*, „Scripta Hierosolimitana” t. VII, 1961, s. 150—166.

⁶ C. Bradford-Welles, *Isocrates' View of History*, [w:] *The Classical Tradition, Literary and Historical Studies in Honor of Harry Caplan*, New York 1966.

⁷ F. Jacobi, op. cit.; tenże, *Die Fragmente der Griechischen Historiker* cz. III, t. I—II, Leiden 1954.

dowe wykorzystanie mitu w publicystyce okresu klasycznego stanowi osobną kwestię, do której wyjaśnienia należy dodać skomplikowane sprawy życia religijnego tych czasów. Chcąc jednak stworzyć spójny obraz sposobów wykorzystywania przeszłości przez mówców nie można uniknąć włączenia tych zagadnień.

Drugi rozdział poświęcony jest różnym metodom wykorzystywania historii przez mówców i stanowi chyba pełny przegląd sposobów formalnych występujących w czwartowiecznej retoryce, począwszy od zastosowania historii *ab auctoritate*, jak określa to autor (przykładem są prawa Solona cytowane w mowie Demostenesa „Przeciwko Makartatosowi” i powoływanie się na prawa Drakona w „Przeciwko Leptinesowi”) we wstępach do mów pochwalnych, użycie historii do porównań z teraźniejszością, do konstruowania antytez i w końcu „wyjaśnienie retrospektywne”, tak jak ma to miejsce w mowie Demostenesa „Przeciwko Arystokratesowi” (141—143), gdzie przedstawia się słuchaczom absurdalną sytuację ewentualnego zastosowania dekretu proponowanego przez Arystokratesa w stosunku do Harmodiosa i Aristogitona, ze wszystkimi konsekwencjami tej procedury.

Jeżeli mówca poprzez wprowadzenie obrazu przeszłości do swoich wystąpień chciał osiągnąć coś więcej niż zwykły efekt retoryczny, stosował odmienne metody: odnajdywanie postaci historycznych, które wykazały się właściwymi postawami i dokonały czynów godnych w danej sytuacji naśladowania, porównywanie dawnych sytuacji politycznych z analogicznymi, współczesnymi mówcom i wreszcie analizowanie dawnej polityki dla ułatwienia orientacji we współczesności. Podobnemu celowi służą odniesienia do przeszłości w mowach politycznych Aischinesa i Demostenesa związanych z ich działalnością „w dyplomacji ateńskiej”, czy w niektórych mowach Izokratesa analizowanych przez Nouhaud w osobnym rozdziale jego książki. W klasyfikacji sposobów przedstawiania dawnych czasów autor odnotowuje również elementy biograficzne pojawiające się u mówców, izokratesową metodę wygłaszania wprost sądów historycznych oraz wychwytywanie przeciwieństw w przeszłości.

Ostatni rozdział pierwszej części poświęcony jest w całości źródłom poznania historii, którymi posługiwali się mówcy. Omówienie bezpośrednich zapożyczeń z Tukidydesa, Herodota, Ksenofonta i stwierdzenie, że istnieje duża liczba innych możliwych źródeł (s. 121) nie jest wystarczające. Badanie stanu wiedzy historycznej w Atenach V—VI w. utrudnia zły stan zachowania źródeł pisanych; niełatwo jest też ustalić, jaką rolę w kształtowaniu wiedzy o przeszłości odgrywała tradycja ustna. Nie znamy pełnego zestawu wystawianych na widok publiczny inskrypcji zawierających zbiory praw, jak i dokumentów związanych z różnymi dziedzinami życia politycznego Aten. Wszystko to sprawia, iż dyskusja nad tymi zagadnieniami obraca się raczej w kręgu spekulacji niż ustaleń naukowych. Każdy jednak wobec tych trudności powinien zająć jakieś stanowisko. Podobnie sprawą wymagającą choćby wzmianki jest kwestia czerpania przez mówców czwartowiecznych pewnych informacji od ich poprzedników.

Druga część książki stanowi zebranie wzmianek pojawiających się u mówców na temat historii z podziałem na „przeszłość starożytną” (*l'histoire ancienne*), czyli czasy wojen perskich i pięćdziesięciolecia, oraz „przeszłość niedawną” (*l'histoire récente*) to znaczy od wojny peloponeskiej do pokoju Filokratesa. Zarówno znamienite wydarzenia (Maraton, Termopile, Salamina), jak i wybitne postacie tego okresu (Temistokles, Miltiades, Arystydes), są wspomniane i omawiane w różnych kontekstach. Informacje przedstawiane przez różnych mówców a dotyczące jednego zdarzenia są ze sobą sprzeczne. Ten brak precyzji przy omawianiu faktów historycznych wynika zarówno z różnorodności tradycji dotyczącej przeszłości, jak i ze specyficznych potrzeb kompozycyjnych różnych mówców.

Zainteresowanie pięćdziesięcioleciem jest znacznie słabsze i właściwie tylko Izokrates dostrzeżga i omawia znaczenie tego okresu w dziejach Aten. Jest zrozumiałe,

że o wiele przydatniejsze były w konstruowaniu wystąpień mówców wspaniałe, spektakularne czyny doby wojen perskich niż monotonne dyskusje stronnictw w okresie poprzedzającym wojnę peloponeską. I tu dochodzimy do następnej sprawy, do polityki Peryklesa. Nouhaud wyraża zdziwienie, że tak znakomity mąż stanu nie spotkał się z większym zainteresowaniem ze strony mówców, z wyjątkiem Izokratesa. Taki stosunek do Peryklesa nie powinien budzić większego zdziwienia, a to z dwóch powodów. Po pierwsze, sama postać Peryklesa nie była specjalnie atrakcyjna — nie odnosił znakomitych zwycięstw, nie dokonał przełomowych reform, prowadził wytrwałą, konsekwentną, ale mało efektowną politykę nie nadającą się do błyskotliwych porównań retorycznych. Po drugie, mówcy o wyraźnie antydemokratycznym programie politycznym nie mogli lubić demokraty Peryklesa, a już na pewno nie chcieli tworzyć jego legendy. Izokrates stanowi tu wyjątek ze względu na jego ambicje historiozoficzne, całkowicie obce innym mówcom.

Przedostatnia część książki jest poświęcona kryzysowi lat 404—403 i rządowi Trzydziestu. Autor jednym tchem relacjonuje działania polityczne w trakcie przewrotu w ujęciu Andokidesa, Lizjasza, Izokratesa, Demostenesa, zapominając o tym, co silnie podkreślał w pierwszej części pracy, np. że Andokides czy Lizjasz należą do innej epoki niż pozostali mówcy. Zaciążyło to na ostatniej części, w której brak refleksji nad rozgraniczeniem historii najnowszej Aten IV w. p.n.e. i współczesnością mówców.

Książka Nouhaud jest właściwie drugą, oprócz pracy Josta, próbą przedstawienia sposobów posługiwania się obrazami przeszłości w retoryce Aten klasycznych. Szkoda, że autor nie zdecydował się na gruntowniejszą analizę zebranego materiału i nie starał się rozpatrywać interesujących go zagadnień w szerszym kontekście ateńskiego życia politycznego i społecznego w IV w. p.n.e.

Maria Niewęglowska

Luis Suarez Fernandez, *Les Juifs espagnoles au Moyen Age*, Gallimard, Paris 1983, s. 346.

Dzieje koegzystencji ludności chrześcijańskiej i żydowskiej na kontynencie europejskim są wciąż zaniedbanym polem badań mediewistycznych. Współżycie obu społeczności układało się w różnych epokach i na różnych obszarach odmiennie. Inaczej, w zależności od specyfiki warunków społecznych przebiegały procesy asymilacji bądź separacji w poszczególnych krajach. Tendencje zmian nie były jednokierunkowe w skali kontynentu. Szczególny charakter powiązań między Żydami a władzą uzależniał ich sytuację od polityki i potrzeb każdego z władców w krajach, gdzie osiedliła się ludność żydowska. Stąd istotna potrzeba prac nad dziejami wspólnot żydowskich w poszczególnych państwach średniowiecznej Europy. Odnotować więc warto pojawienie się nowej pracy poświęconej historii Żydów hiszpańskich autorstwa Luisa Suareza Fernandez a.

Sredniowieczne dzieje ludności żydowskiej zamieszkującej Półwysep Iberyjski przedstawili w swych dziełach autorzy dwóch obszernych syntez poświęconych historii Żydów — W. Baron i B. Blumenkranz¹. Z prac zajmujących się wyłącznie diasporą hiszpańską wspomnieć należy przede wszystkim dwutomowe dzieło I. Baera². Książka M. Kriegela³, traktująca o Żydach osiadłych w ba-

¹ W. Baron, *A social and religious history of the Jews*, New York 1957—1959; B. Blumenkranz, *Juifs et chrétiens dans le monde occidental, 430—1096*, Paris 1960.

² I. Baer, *A history of the Jews in christian Spain*, Philadelphia 1961.

³ M. Kriegel, *Les Juifs à la fin du Moyen Age dans l'Europe méditerranéenne*, Paris 1979.